

معرفی انواع خدمات کتابخانه‌های تخصصی

فاطمه آسیان*

کارشناس کتابداری و اطلاع‌رسانی
مرکز آموزش جهاد کشاورزی فارس

اطلاعات
علوم و فناوری

دریافت: ۱۳۸۷/۰۵/۲۸ | پذیرش: ۱۳۸۷/۰۸/۲۵ | مقاله برای اصلاح به مدت یک ماه نزد پدیدآور بوده است.

چکیده: با توجه به این که کتابخانه‌های تخصصی نقش بسیار مهمی در ارائه خدمات به کاربران سازمان‌ها و مراکز تخصصی دارند، لزوم شناسایی انواع خدمات این کتابخانه‌ها و معرفی آن‌ها بیش از پیش احساس می‌شود. در این مقاله تلاش شده با مروری بر مقاله‌های تألیف شده در زمینه خدمات کتابخانه‌های تخصصی، انواع خدمات و وظایف این کتابخانه‌ها شرح داده شود.

کلیدواژه‌ها: رفتار اطلاع‌جویی؛ شخصیت؛ پنج‌عاملی؛ دانشجویان؛ کارشناسی ارشد؛ دانشگاه تهران

فصلنامه علمی پژوهشی
پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران
شاپا (چاپی) ۱۷۳۵-۵۲۰۶
شاپا (الکترونیکی) ۲۰۰۸-۵۵۸۳
نمایه در LISA و SCOPUS
<http://jst.irandoc.ac.ir>
دوره ۲۵ | شماره ۱ | صص ۱۵۳-۱۶۵
پاییز ۱۳۸۸

نوع مقاله: علمی مروری

zahra-asian@yahoo.com*

۱. مقدمه

پیش از پرداختن به وظایف و خدماتی که کتابخانه‌های تخصصی بر عهده دارند، بهتر است تعریفی از مفهوم کتابخانه تخصصی داشته باشیم. طبق تعریف انجمن کتابخانه‌های تخصصی، کتابخانه تخصصی مکانی است که در آن، اطلاعات به روشی که بیشترین سودمندی را داشته باشد ارزیابی، تجزیه، سازماندهی، بسته‌بندی و در نهایت ارائه می‌شود (Kimberly 2002).

در اصطلاحنامه کتابداری نیز کتابخانه تخصصی بدین صورت تعریف شده است: واحدی از یک سازمان که هدف آن فراهم‌سازی اطلاعات خاص برای پیشرفت کار سازمان یا برای گروه محدودی است (رزمجویان ۱۳۸۵).

در این تعاریف با دو مفهوم «کتابخانه» و «سازمان» مواجه هستیم. «رزمجویان» در مقاله‌ای با عنوان «نقش کتابخانه تخصصی در سازمان‌ها» بیان می‌کند که اگر وظیفه عمومی هر کتابخانه را گردآوری، ذخیره، و بازیابی و اشاعه اطلاعات در نظر بگیریم، در یک کتابخانه تخصصی این وظایف در مسیر ویژه‌ای که باعث پیشبرد اهداف سازمان مادر است و برای کاربران و استفاده‌کنندگان مشخص و تعریف شده، انجام می‌گیرد (رزمجویان ۱۳۸۵). «صابری» در مقاله خود بیان می‌کند از آنجا که هدف اصلی کتابخانه‌های تخصصی حمایت از اهداف و برنامه‌های سازمان مادر است، به همین دلیل کتابداران باید نیازهای جاری و آتی سازمان مادر را مد نظر قرار دهند که این، مستلزم درک کردن خود سازمان، عملکرد هر بخش در سازمان، و ارتباط بین بخش‌ها می‌باشد (صابری ۱۳۸۵).

۲. مدارک موجود در کتابخانه‌های تخصصی

کتابخانه‌های تخصصی از نظر نوع و شکل مدارک از تنوع بسیاری نسبت به دیگر کتابخانه‌ها برخوردار هستند. همان‌طور که پیش از این ذکر شد، آنچه کتابخانه‌های تخصصی را از دیگر کتابخانه‌ها متمایز می‌کند، تمرکز آن‌ها بر یک زمینه موضوعی خاص است. بنابراین مجموعه و پوشش اصلی این نوع کتابخانه، انواع منابع و رسانه‌های منتشر شده در آن زمینه می‌باشد. اما به‌طور کلی اسناد موجود در کتابخانه تخصصی شامل موارد زیر است:

کتاب: مجموعه کتاب‌های یک کتابخانه تخصصی از کم‌ترین ارزش اطلاعاتی برخوردارند و در واقع جزو آخرین مدارک هستند (صابری ۱۳۸۵).

مجله: مجله‌ها از مهم‌ترین اسناد و مدارک موجود در یک کتابخانه تخصصی هستند (روشن‌بین ۱۳۷۹، ۸۵).

اسناد و مدارک: یک سند یا مدرک می‌تواند یک گزارش پژوهشی، آماری، علمی، انتشارات یک سازمان، انتشارات یک نهاد دولتی یا خصوصی، و حتی یک برگ اطلاعاتی منتشر شده توسط یک شخص حقیقی یا حقوقی باشد. اسناد و مدارک نیز از مهم‌ترین اطلاعات کتابخانه‌های تخصصی هستند که نحوه سازماندهی و بازیابی آن‌ها دارای ابعاد گوناگونی است (صابری ۱۳۸۵).

نقشه: نقشه‌ها دارای شکل جامعی هستند. یک نقشه جغرافیایی یا آب و هوایی یا پلان و نقشه یک ساختمان می‌تواند مجموعه نقشه‌ها را تشکیل دهند (روشن‌بین ۱۳۷۹، ۸۵).

پایان نامه.

کتابخانه‌های تخصصی بیش‌تر از پروانه‌های ثبت نوآوری به عنوان منبع اطلاعاتی استفاده می‌کنند، اما دخالتی در تدوین، ذخیره، بهره‌گیری، صدور پروانه، و دیگر فرآیندهای آن ندارند.

پوشش کتابخانه‌های تخصصی باید مطابق با آخرین ویرایش مواد چاپی و غیرچاپی باشد. در ضمن، در این نوع کتابخانه‌ها مراجعان بیش‌تر از نشریات ادواری، گزارش‌ها، استانداردها و راهنماها استفاده می‌کنند؛ زیرا این منابع جدیدترین اطلاعات را در دسترس مراجعان قرار می‌دهند. بنابراین یکی از راهکارهای ارائه خدمات مناسب به مراجعه‌کنندگان، برقراری توازن در منابع کتابخانه‌های تخصصی (یعنی افزایش نشریات ادواری، که هسته اصلی کتابخانه‌های تخصصی را تشکیل می‌دهند) می‌باشد.

۳. ارائه خدمات به جامعه استفاده‌کننده کتابخانه تخصصی

بیش‌ترین استفاده‌کنندگان از کتابخانه تخصصی را کارشناسان، محققان و کارمندان سازمان‌های مادر تشکیل می‌دهند. اما در موارد ویژه، این نوع کتابخانه‌ها می‌توانند به دیگر پژوهشگرانی که در آن زمینه تخصصی مشغول فعالیت هستند، خدمات کتابداری و اطلاع‌رسانی ارائه کنند (مزینانی ۱۳۸۲، ۲۱۳). بنابراین کتابداران کتابخانه‌های تخصصی،

به دلیل درک ویژگی شغل‌های سازمانی و ردیابی و جستجوی اطلاعات در منابع چاپی و ارتباط پیوسته، قادر خواهند بود اطلاعات با ارزش و درستی را برای استفاده‌کنندگان فراهم کنند (Bender 1998).

مراجعه‌کنندگان کتابخانه‌های تخصصی از اینکه برای رفع نیاز خود چه می‌خواهند و به چه نوع منابعی نیازمندند، آگاهی ندارند و حتی ممکن است از این که کتابخانه چه منابعی را می‌تواند در اختیار آن‌ها قرار دهد، اطلاع نداشته باشند. به همین دلیل همان‌طور که تمامی کتابداران تجربه کرده‌اند، مراجعه‌کنندگان کتابخانه‌های تخصصی پرسش‌های خود را به صورت گنگ یا کلی مطرح می‌کنند؛ به طوری که کتابدار ناچار است با پرسش‌های متعدد از مراجعه‌کننده، حدود پرسش را تعیین کند یا از طریق مصاحبه‌های متعدد و پیگیرانه، از نیازهای وی به طور دقیق آگاهی یابد (عظیمی ۱۳۷۶، ۴۰). «صابری» تأکید می‌کند که متخصصان، کارشناسان و مدیران رده بالا فرصت مطالعه مواد حجیم را ندارند؛ بنابراین دانش روز باید به گونه‌ای تنظیم شود که به بهترین وجه و کارآمدترین صورت مورد استفاده آن‌ها قرار گیرد (صابری ۱۳۸۵). هنگامی که کارکنان کتابخانه از علاقه مراجعه‌کنندگان آگاه باشند، می‌توانند توجه آن‌ها را به وجود مواد و اطلاعات مربوط به آن نیاز، پیش از درخواست آن‌ها یا در هنگام درخواست، جلب نمایند. «ویتور» بیان می‌کند که اگر کتابداران تخصصی بخواهند همکاری واقعی برای کاربرانشان باشند باید دانش خود را از طریق مجله‌های مرجع هسته، روزآمد نگه دارند و مهارت‌هایی از قبیل فناوری اطلاعات، اینترنت، و مانند آن را یاد بگیرند.

۴. مدیریت دانش در کتابخانه‌های تخصصی

«مالهورتا» مدیریت دانش را کمک به سازمان در یافتن راه‌های نوین بهره‌جویی از دانش عینی و ذهنی افراد سازمان تعریف می‌کند. از آنجا که کتابخانه‌های تخصصی در داخل یک مؤسسه یا سازمان خاص شکل گرفته‌اند و فعالیت می‌کنند و مؤسسه‌ها برای بقای خود مسائل هزینه و سودمندی را سرلوحه فعالیت‌های خود قرار می‌دهند، بنابراین مفید بودن فعالیت کتابخانه در چنین سازمان‌هایی به بازده و نقش آن‌ها در دستیابی به اهداف مذکور بستگی دارد (حسن‌زاده ۱۳۸۲، ۵۲) «ویراسینگ» در مقاله خود با عنوان «مدیریت دانش: چالش‌های کتابداران متخصص» بیان می‌کند که مدیریت دانش یک

فعالیت پویا در کتابخانه‌های تخصصی دانسته شده و سازمان‌ها، کتابخانه‌های تخصصی را مکانی مناسب برای رسیدن به این قبیل اهداف می‌دانند. وی یادآوری کرده که کتابداران برای جامه عمل پوشاندن به این اهداف، باید نقش‌های غیر فعال خود را کنار بگذارند و در جهت پذیرفتن نقش‌های جدید حرکت کنند (Weersinghe 2006).

«دیوید بندر» معتقد است که در عصر کنونی، کتابخانه‌های تخصصی با چالش‌های جدیدی روبرو هستند و به منظور پاسخگویی به چالش‌های موجود، باید از عهده انجام وظایف زیر به خوبی برآیند:

- ◇ تجزیه و تحلیل، تفسیر، بسته‌بندی، و اشاعه اطلاعات؛
- ◇ طراحی، توسعه و عرضه خدمات نوین و محصولات اطلاعاتی؛
- ◇ ایجاد پایگاه‌ها و نمایه‌ها؛
- ◇ گزینش، بیکربندی و ارزیابی نظام‌های انفرادی.

۵. اهداف و وظایف کتابخانه‌های تخصصی

«رزمجویان» در مقاله خود با عنوان «نقش کتابخانه‌های تخصصی در سازمان‌ها» بیان می‌کند که هر کتابخانه تخصصی باید پیش از هر چیز دارای اهداف (کوتاه مدت و بلندمدت) و وظایف معین و مدون در راستای اهداف، وظایف و برنامه‌های سازمان متبوع خود باشد (رزمجویان ۱۳۸۵). «گوش» در مقاله خود با عنوان «ارزیابی خدمات در کتابخانه‌های تخصصی» عقیده دارد که بیش تر سازمان‌ها به سمت انجام کارهای تحقیقاتی و علمی گرایش دارند؛ بنابراین برای مدیریت این اطلاعات، کتابخانه‌های تخصصی رو به گسترش می‌باشند. کتابخانه‌های تخصصی یک سازمان، عهده‌دار نقش‌های بسیار متنوعی می‌شوند؛ نقش‌هایی مثل مرکز منابع اطلاعاتی، اتاق انتشارات الکترونیکی، یا مرکز اطلاعات مشترک. همچنین در این مقاله در مورد وظایف کتابخانه‌های تخصصی، بیان می‌شود که وظیفه اصلی این کتابخانه‌ها جمع‌آوری اطلاعات (از داخل و خارج)، سازماندهی، ارزیابی و ارزشیابی آن‌ها، و همچنین پیگیری فعالیت‌های پژوهشی در حیطه موضوعی سازمان مادر برای جلوگیری از دوباره کاری‌ها و انجام پژوهش‌های موازی و تکراری، ایجاد انگیزه در مراجعه‌کنندگان، و ایجاد فضای پژوهشی می‌باشد (Ghosh 2003).

۶. خدمات تخصصی در کتابخانه‌های تخصصی

«رزمجویان» در مقاله خود ذکر کرده که لازم است هر کتابخانه تخصصی، منابع و مواد خود را بر اساس اصول و قواعد استاندارد ملی و بین‌المللی سازماندهی کند تا افزون بر تسریع و تسهیل در کار بازیابی این مواد، نظام اطلاع‌رسانی کتابخانه با نظام جهانی اطلاعات هماهنگ و سازگار گردد. او همچنین بیان می‌کند که به طور کلی، کتابخانه‌های تخصصی به محتوای اطلاعاتی منابع توجه دارند. از این رو نمایه‌سازی تفصیلی و فهرست‌نویسی به شکل نمایه و چکیده در کتابخانه‌های تخصصی وجود دارد. «رزمجویان» بیان می‌دارد که ذخیره‌سازی منابع در کتابخانه‌های تخصصی با ورود رایانه به شکل الکترونیکی انجام می‌پذیرد. همچنین با ورود منابع الکترونیکی به ساختار مجموعه کتابخانه، ذخیره و بازیابی این نوع مواد نیز به شکل منابع چندرسانه‌ای و تحت وب، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار گشته است.

«رزمجویان» بیان می‌کند که امروزه با استفاده از فناوری‌هایی نوین، تهیه رکوردهای کتابخانه‌های تخصصی از طریق جستجو در فهرست‌های پیوسته انجام می‌پذیرد که این خود باعث افزایش سرعت دستیابی به منابع اطلاعاتی می‌شود و در نتیجه کتابداران وقت بیشتری را صرف بهینه‌سازی خدمات در کتابخانه‌های تخصصی می‌نمایند (رزمجویان ۱۳۸۵).

«گوش» در مقاله خود بیان می‌کند که کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی تخصصی باید به نظام‌های مدیریت و برنامه‌های رایانه‌ای مجهز شوند تا از این طریق بتوانند پیوند بین منابع اطلاعاتی و پژوهشگران را گسترش دهند (Ghosh 2003).

۷. خدمات عمومی در کتابخانه‌های تخصصی

«رزمجویان» بیان می‌کند که خدمات کتابخانه‌های تخصصی به دو شکل - خدمات پژوهشی، و پژوهش - انجام می‌پذیرد. کتابخانه بیش‌تر برای ارائه خدمات بهینه، به پژوهش دست می‌زند و به انواع بررسی در مورد نیاز سنجی اطلاعات، رفتارهای اطلاع‌یابی، میزان استادها، ارزشیابی از پژوهش‌ها، و مانند آن‌ها می‌پردازد. در مورد خدمات پژوهشی، اشاعه پژوهش‌های انجام‌شده در سازمان و کتابخانه از راه‌های زیر انجام می‌شود:

۱-۷. خدمات امانت

- ◇ امانت موجودی کتابخانه (کتاب، پژوهش، گزارش‌های فنی، پروانه‌های ثبت نوآوری)
- ◇ امانت بین کتابخانه‌ای
- ◇ خدمات تحویل مدرک
- ◇ تکثیر و نسخه‌برداری

۲-۷. خدمات مرجع

- ◇ آگاهی‌رسانی جاری
- ◇ آگاهی‌رسانی گزینشی
- ◇ خدمات ارجاعی
- ◇ ترجمه
- ◇ جستجوی گذشته‌نگر
- ◇ ارائه گزارش از وضع موجود
- ◇ پاسخگویی به تقاضای ارائه‌شده به صورت تلفنی، مکاتبه‌ای، حضوری، پست الکترونیکی، و همچنین از طریق شبکه وب، نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی
- ◇ کتابشناسی جاری
- ◇ فهرستگان
- ◇ ایجاد پایگاه تحت وب

«رزمجویان» همچنین بیان می‌کند که نتیجه پژوهش‌های مرتبط با اطلاع‌رسانی در کتابخانه‌های تخصصی، باعث ارتقای کیفیت کتابخانه، و ضامن بقای آن می‌باشد؛ زیرا تولید دانش جدید که موجب افزایش توان تصمیم‌سازی مدیران سازمان در تصمیم‌گیری نسبت به اداره امور کتابخانه می‌شود، نتیجه خدمات پژوهشی، اشاعه اطلاعات درون‌سازمانی دیگر نهادها و سازمان‌های پژوهشی، و نیز پژوهشگران سازمان مادر می‌باشد (رزمجویان ۱۳۸۵).

یکی دیگر از خدمات کتابخانه تخصصی، ارائه انواع گزارش از پژوهش‌های انجام‌یافته و تحلیل آن‌ها، و ارائه آن به مدیران سازمان می‌باشد تا با تکیه بر این آمار و اطلاعات در جهت رفع نواقص سازمان تصمیم‌گیری شود.

«پیتر تورپ»^۱ در مقاله خود بیان می‌کند که مراکز اطلاع‌رسانی تخصصی به وجود می‌آیند تا به عنوان واسطه‌های دسترسی به نظام‌های بین‌المللی و گزینش، پردازش و تنظیم مجدد مواد، برای اشاعه بین استفاده‌کنندگان خود عمل کنند. این فرآیند تنها شامل خدمات معمول اشاعه اطلاعات گزیده (اس‌دی‌آی)^۲ و خدمات تحقیقاتی گذشته‌نگر نخواهد بود، بلکه همچنین تهیه منظم مجموعه‌های تخصصی چکیده و نمایه‌نامه‌ها را نیز دربر می‌گیرد. «تورپ» بیان می‌کند که تهیه خبرنامه، آگاهی‌نامه، تنظیم ترجمه‌ها و توزیع روزآمد بررسی‌ها در مورد موضوع‌های معین برای مروجان نیز می‌تواند وظایف مفید و بسیار مناسبی برای این مراکز تخصصی باشد (تورپ ۱۹۸۲).

۸. خدمات بین‌المللی اطلاع‌رسانی در کتابخانه‌های تخصصی

«تورپ» در مقاله خود به این نکته اشاره می‌کند که مراکز اطلاع‌رسانی تخصصی برای انجام مؤثر نقش واسطه‌گرانه، نیاز به هماهنگی، و زیربنای ارتباطی مناسب دارند. ایجاد شبکه‌های اطلاع‌رسانی ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی برای موفقیت آن‌ها در عمل ضروری است. او همچنین عقیده دارد که برای ایجاد چنین فضایی، لازم است روح همکاری ثمربخش بین کشورهای در حال توسعه و کشورهای صنعتی به وجود آید. با این حال همواره باید به خاطر داشت که توسعه نظام، باید متناسب با نیازهای استفاده‌کنندگان و شرایط حاکم بر کشور باشد که از آن نظام استفاده می‌کند. در هر حال، بسیاری از کشورهای در حال توسعه کمک‌های فنی و خدماتی برای حمایت از چنین نظام‌های مشکل و پیچیده‌ای را در اختیار ندارند. بنابراین باید دید که مراکز تخصصی به چه نوع خدمات بین‌المللی نیاز دارند (تورپ ۱۹۸۲). وی عقیده دارد که دریافت چکیده‌ها و نمایه‌های چاپی و همچنین - بسته به امکانات موجود - تهیه نوارهای مغناطیسی ترجمه‌شده از بانک‌های داده، مناسب‌ترین روش برای نیازهای این مراکز دارد. البته این خدمات بستگی به موضوع مورد علاقه مرکز، استفاده‌کنندگان اصلی، و زبان انتخابی مجموعه آن‌ها دارد (تورپ ۱۹۸۲). «تورپ» عقیده دارد که برای توسعه این خدمات باید دید که سازمان‌های بزرگ بین‌المللی چه نوع تولیدات یا خدمات دیگری را می‌توانند برای کمک به مراکز تخصصی یا دیگر واسطه‌هایی که وظیفه اشاعه اطلاعات را برای استفاده‌کنندگان بر عهده

¹ Peter Thorpe

² SDI (Selective Dissemination of Information)

دارند، تدارک ببینند. در بررسی‌های انجام‌شده توسط وی مشخص شده است که در بسیاری از موارد، نظام‌های بین‌المللی خدمات خود را با پوشش موضوعی وسیعی ارائه می‌دهند؛ در حالی که بعضی از مراکز ملی یا منطقه‌ای ممکن است احساس کنند که قابل دسترس ساختن تمام اطلاعات، ضروری است، دیگر مراکز کوچک‌تر و تخصصی‌تر در یک شبکه ملی، ممکن است بیش‌تر مواد موجود در چنان مجموعه جامعی را کم‌ارزش تشخیص دهند. او پیشنهاد می‌کند که تهیه‌کنندگان به تنظیم مجدد تولیدات خود برای خدمت به گروه‌های کوچک‌تر استفاده‌کننده، پردازند (تورپ ۱۹۸۲).

۹. خدمات اشاعه‌گزینی اطلاعات در کتابخانه‌های تخصصی

«تورپ» عقیده دارد که خدمات اشاعه اطلاعات گزیده، روش دیگری است که ممکن است بانک داده‌ها را به بخش‌های کوچک‌تر و در ارتباط بیش‌تر با نیازهای یک مرکز تخصصی، تجزیه نماید. طبیعی است که خدمات اشاعه اطلاعات گزیده ممکن است بسیار اختصاصی باشد و متناسب با نیاز فرد تدارک دیده شود؛ ولی همچنین ممکن است که این خدمات، کلی‌تر و مطابق با فعالیت‌های اصلی یک مرکز تخصصی باشد. او بیان می‌کند که تهیه کتابشناسی‌ها و فهرست خواندنی‌ها، که هر یک براساس درخواست معینی تألیف شده‌اند یا به‌صورت یک سلسله انتشارات، توسط تهیه‌کنندگان اصلی منتشر می‌شوند، می‌تواند برای مراکز تخصصی بسیار مفید باشد (تورپ ۱۹۸۲).

«فتاحی» افزون بر اشاره به اهمیت ارائه خدمات اشاعه اطلاعات گزیده، بیان می‌کند که این نوع خدمات مناسب‌ترین خدمت کتابخانه‌های تخصصی، بویژه برای کاربران راه دور است. «فتاحی» ضمن اشاره به ارزش ارائه این گونه خدمات عقیده دارد که تدوین و ارسال فهرستی از منابع تخصصی و مرتبط با نیازهای فردی پژوهشگران و کارشناسان، یکی از شیوه‌های آگاهی‌رسانی‌گزینی است که می‌تواند به‌صورت منظم ارائه شود (فتاحی ۱۳۸۳).

۱۰. لزوم ارائه خدمات برون کتابخانه‌ای در کتابخانه‌های تخصصی

«فتاحی» ضمن اشاره به این نکته که در مقاله‌ها و نوشته‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی به این نوع خدمات کم‌تر اشاره شده، بیان می‌کند که با توجه به رشد فناوری‌های نوین، کتابخانه‌ها باید تلاش کنند خدمات خود را از محدوده فیزیکی کتابخانه خارج سازند و

برای توسعه خدمات بیرون از کتابخانه برنامه‌ریزی کنند. او عقیده دارد که کتابخانه‌های تخصصی (به دلیل نوع خاص این کتابخانه‌ها) باید تلاش بیش‌تری برای ارائه خدمات بیرونی بنمایند. دلیل اصلی این امر، نوع کاربران یا جامعه استفاده‌کننده از کتابخانه‌های تخصصی است که به‌طور معمول از کارشناسان و پژوهشگران تشکیل می‌شود و این عده در مقایسه با جامعه استفاده‌کننده از کتابخانه‌های دانشگاهی (یعنی دانشجویان و اعضای هیئت علمی)، اجباری به مراجعه مرتب و مستمر به کتابخانه ندارند.

وی عقیده دارد آن چیزی که باید به کاربران کتابخانه‌های تخصصی ارائه شود، ارائه دانش به جای اطلاعات است. او ضمن اشاره به وظیفه کتابداران کتابخانه‌های تخصصی در پردازش اطلاعات، بیان می‌کند که ایجاد ارزش افزوده برای اطلاعات موجود از مهم‌ترین وظایف کتابداران است (فتاحی ۱۳۸۳). «فتاحی» عقیده دارد که به خدمات کتابخانه باید به منزله یک نظام دارای ساختار، محتوا، اجزای به‌هم‌پیوسته، و هدف‌های مشخص نگریست. وی به این نکته اشاره می‌کند که برنامه‌ریزی خدمات، از حساسیت و ارزش ویژه‌ای در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی تخصصی برخوردار است. او عقیده دارد که حساسیت و ارزشمندی بدان لحاظ است که چنانچه مدیران و کارشناسان کشور به مناسب‌ترین منابع مورد نیاز برای برنامه‌ریزی در کوتاه‌ترین زمان دسترسی داشته باشند و کتابداران بتوانند آن‌ها را در تمام مراحل و فرآیند کاری پشتیبانی کنند، بدون تردید حاصل مطالعات و برنامه‌ریزی‌های آن‌ها و در نتیجه برنامه‌های مدون در سطح ملی، از کیفیت و عمق بیش‌تری برخوردار خواهد بود (فتاحی ۱۳۸۳).

«فتاحی» بیان می‌کند که در هنگام برنامه‌ریزی برای ارائه خدمات بیرون کتابخانه‌ای

لازم است به اصول زیر توجه شود:

- ◇ سهولت در دسترسی به اطلاعات (ساده‌سازی فرآیند مدیریت اطلاعات)،
- ◇ سرعت در دسترسی به اطلاعات (تسریع در فرآیند مدیریت اطلاعات)،
- ◇ مناسبت در دسترسی به اطلاعات،
- ◇ یکپارچگی در دسترسی به اطلاعات (فراهم‌آوری دسترسی از یک رایانه به تمامی بخش‌ها، منابع و خدمات کتابخانه)،
- ◇ خاص بودن و مرتبط بودن اطلاعات،

- ◇ کیفیت اطلاعات و دانش (تلاش برای گزینش، فراهم‌آوری و ایجاد دسترسی به منابع با کیفیت و هسته اطلاعات و دانش)،
- ◇ روزآمدی اطلاعات (ایجاد دسترسی به جدیدترین منابع اطلاعات چاپی و الکترونیکی) (فتاحی ۱۳۸۳).

۱۱. شناسایی انواع خدمات برون کتابخانه‌ای

- «فتاحی» اشاره کرده که برای شناسایی انواع خدمات برون کتابخانه‌ای، مطالعه منابع تخصصی و آگاهی از تجربه‌های دیگر کتابخانه‌های تخصصی بسیار مفید است. او فهرستی از برخی خدمات معمول کتابخانه به کاربران راه دور را فراهم آورده است (فتاحی ۱۳۸۳):
۱. فراهم‌آوری دسترسی راه دور به شبکه‌ها، نظام‌ها، پایگاه‌ها و منابع. این خدمات از بدیهی‌ترین امور در کتابخانه‌های تخصصی است. به عبارت دیگر، کاربران کتابخانه‌های تخصصی (بدون نیاز به مراجعه حضوری) باید قادر باشند به امکانات وسیعی از اطلاعات مورد نیاز برای طرح‌های در دست مطالعه خود، دسترسی داشته باشند.
  ۲. آگاهی‌رسانی جاری در زمینه‌های مورد علاقه پژوهشگران و کارشناسان. «فتاحی» ضرورت ارائه این گونه خدمات را در این می‌داند که کاربران همواره از منابع جدید و جاری و اطلاعات مرتبط با فعالیت‌های کاری خود آگاه شوند و چنانچه منبع یا منابعی را مناسب تشخیص دادند، در اختیار گیرند. این امر موجب صرفه‌جویی در وقت کارشناسان و پژوهشگران می‌شود.
  ۳. مشاوره و راهنمایی پژوهشگران. «دیپلر» به این نکته اشاره دارد که کتابداران کتابخانه‌های تخصصی باید نه تنها اطلاعات، بلکه راه حل‌های مشکلات اطلاعاتی را نیز ارائه دهند. در این راستا، کتابخانه می‌تواند امکانات و توانمندی‌های خود را در جهت ارائه خدمات مشاوره و راهنمایی کاربران، بویژه در زمینه جستجوهای دشوار، از طریق تارنما یا راهنماهای آموزشی به آگاهی کاربران خود برساند.
  ۴. خدمات تحویل مدرک از راه دور. «فتاحی» عقیده دارد که ایجاد مجموعه‌های رقومی از منابع و مدارک مورد نیاز پژوهشگران و کارشناسان و فراهم‌آوری دسترسی آسان و

سریع به این مجموعه‌ها از طریق شبکه‌های موجود (بوئیه شبکه اینترنت و اینترنت) اکنون به صورت یک ضرورت در آمده است.

۵. ارسال منابع و استانداردهای تدوین گزارش‌های پژوهشی و تکارش علمی. در پایان، «فتاحی» بیان می‌کند که تغییر و تحولاتی که در چند سال اخیر صورت گرفته موجب شده کتابخانه‌ها (از جمله کتابخانه‌های تخصصی) در سیاست‌ها، ساختارها، فرآیندها و خدمات خود تحولاتی به وجود آورند. وی به این نکته اشاره می‌کند که توجه به نیازهای فردی کارشناسان و پژوهشگران و ارائه انواع خدمات مناسب با نیاز هر فرد، ضمن آن که نقش نوین کتابداران را مشخص و برجسته می‌سازد، می‌تواند ارتباط کتابخانه با کاربران غیرحضور را به نحوی مؤثر برقرار سازد تا کتابخانه، همچنان نقش خود را در ارتباط میان منابع و دانش بشری و نیازمندان آن حفظ کند.

۱۲. فهرست منابع

رمزجویان، مهرناز. ۱۳۸۵. نقش کتابخانه‌های تخصصی در سازمان‌ها. نما: مجله الکترونیکی پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران (۶). http://www.irandoc.ac.ir/Data/E_J/vol6/razmjoooyan.htm. (دسترسی ۱۳۸۷/۲/۲۳).

روشن‌بین، فروز. ۱۳۷۹. مدیریت کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی تخصصی. تهران: انتشارات صنم. و تیور، رولاند. (بی‌تا). کتابخانه‌های تخصصی: چگونگی حیات در قرن بیست و یکم. ترجمه جواد بشری. ۱۳۸۱. پیام کتابخانه ۱۲ (۳ و ۴): ۲۲.

فتاحی، رحمت‌الله. ۱۳۸۳. پاسخ به تغییر: برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه خدمات برون کتابخانه‌ای در مراکز اطلاع‌رسانی تخصصی. ارائه شده به هشتمین همایش کتابداران سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، ۶۰-۷۵. اصفهان: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.

صابری، محمد کریم. ۱۳۸۵. نیم‌رخ کتابخانه‌های تخصصی و مراکز اطلاع‌رسانی. نما: مجله الکترونیکی پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران (۳) ۶. http://www.irandoc.ac.ir/data/E_J/vol6/saberi_pooladray.htm (دسترسی ۱۳۸۷/۲/۲۳)

مزینانی، علی. ۱۳۸۲. کتابخانه و کتابداری. تهران: سمت. تورپ، پیتیر. ۱۹۸۲. خدمات اطلاع‌رسانی کشاورزی برای کشورهای جهان سوم: مشکلات، توسعه و دورنماها. مترجم: محمدتقی مهدوی. ۱۳۶۳. اطلاع‌رسانی، نشریه فنی مرکز اسناد و مدارک علمی (۲) ۸: ۴۷-۶۵.

حسن‌زاده، محمد. ۱۳۸۲. نقش کتابخانه‌های تخصصی در مدیریت دانش سازمان‌ها. ارائه‌شده در هفتمین همایش کتابداران سازمان برنامه و بودجه، ۵۶-۵۰. رشت: سازمان برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی و اجتماعی و انتشارات.

عظیمی، میترا. ۱۳۷۶. مدیریت کتابخانه‌های تخصصی. ارائه‌شده در سومین همایش کتابداران سازمان برنامه و بودجه، ۵۲-۴۰. تبریز: سازمان برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی و اجتماعی و انتشارات.

Bender, David R. 1998. What's Special about Special Libraries?" In *64th IFLA General Conference*. <http://www.ifla.org/IV/ifla64/134-88e.htm> (accessed May 16, 2008).

Ghosh, S. 2003. Service Evaluation in a Special Library: Supporting Development Research at the Institute of Social Sciences Library New Delhi. *Library Review* 52(2): 76-83.

Tully, Kimberly. 2002. Introduction to Special Libraries. <http://Cua.edu/ihy/Sp2002/home.htm> (accessed April 12, 2006).

Weerasinghe, Shivanthi. 2006. Knowledge Management: Challenges for the Special Librarian. In *Proceedings A-LIEP 2006: Asia-Pacific Conference on Library and Information Education and Practice*, 550-554. Singapore: Asia -Pacific Conference.